

MAGYAR-ROMÁN SZEMLE.

SZERKESZTI: MOLDOVÁN GERGELY.

EMINESCU MIHÁLY.

I.

Messze vagyok tőled . . .

(Departé sunt de tine).

Messze vagyok tőled: Ülök a tűz
[mellettS elgondolom mindazt; mit szen-
[vednem kellett.Nyolczvan éves aggnak képzelem
[magamat.Vén vagyok, mint a tél . . . S te
[már rég halva vagy;Apró — kicsi dolgok jutnak az
[eszembeMinha látnám most is, ugy hatnak
[lelkemre.Ujjaival dobol ablakomon a szél,
Oly élénken látom, a miket csak
[beszél;Te még el előttem, könnyes sze-
[meiddel,Piczike, jéghideg; fehér kezeiddel.
Érzem, hogy karoddal átölelsz en-
gemet,Szólni akarsz . . . Érzem a lehelle-
tedet . . .Keblemre öllelek: Nem éresztelek el,
És csókoljuk egymást örök szere-
[lemmel.Maradj, maradj csak el tőlem em-
[lékezet,Hogy feledjem, a mi számomra el-
[veszett.Feledjem, hogy tőlem elszakítád
[magadMagam vagyok, s öreg . . . Te
[már rég halva vagy.

II.

A csillag.

(La steaua).

A csillag, mely reánk ragyog

Tőlünk oly nagyon messze van

Hogy eltelnék évszázadok

Míg fénye szemünkig villan.

Lehet, hogy kialudt régen

Fénye az ezredév alatt

A mennyek' végtelenében

Pályáján hogy' körülhaladt.

A meghalt csillagnak képe

Lassan foltünik az égen.

Egy tűnt fel ott ezeréve:

Most látjuk, s ő nincs már régen.

Mikor a hó vágynak vége

S elhagyta már rég szívünket:

Kialudt szerelmünk fénye

Követ soká még bennünket.

III.

Mi a szerelem?

(Ce e amorul).

Mi a szerelem? Folytonos

Keserves szenvedés;

A mely ezer könnyüt iszik

S ez még neki kevés.

Minden szó, a mit csak Ő gond

Megmarad lelkedben
Hogy többé el ne felejthesd
Soha életedben.

Hogyha a küszöbön rád vár
Szerelemtől égve
S mikor jössz, karjaiba zár
Ezer csókot kérve.

S szived dobog, nem látsz semmit
Sem földet, sem eget;
S mindezt egy kis szó teszi csak
Hogy ő téged szeret.

Kisért heteken át téged

Kedvesed járása,
Kezének egy szorítása,
Egy szempillantása.

Követnek a hold és a nap
S tündöklő csillagok,
S reád az ő sugárfényük
Éjjel-nappal ragyog.

Elhatározta a végzet
Azt már réges-régen:
Hogy a vágy nyomon kövessen
At a mindenségben.

Románból Szöcs Géza.

AZ ÖRMÉNYEK MOLDOVÁBAN.

A román tudósok között élénk vitát támasztott némely örmény templomi felirat Moldovában. Nemesak az örményeket, de a románokat is közelebbről érdekli ez. ügy, mely a román történelem teljes felforgatásával fenyegetőzik.

Miről van szó?

Arról, hogy az örmények régebbi lakói Moldovának, mint a románok; hogy már Drágos honalapító vajda előtt az örmények Moldovában voltak, kereskedést folytattak, városokkal bírtak.

A román történelem kutforraiban. Moldova krónikásainál erről említést tőve nincs. — Cantemir Demeter fejedelmi író is, kinek munkája pedig oly kimerítő és alapos, erre vonatkozólag ezeket mondja: „Post perustratis viciniis, ubi campos fertiles, fluviis inrignos, civitates arcosque munitas, sed habitatoribus destitutas, reperit, popularibus suis, que invenerit, nunciat invitatoque ad occupandum solum adeo foecundum.“¹⁾ Tehát Drágos ugyan néptelen, de már erődített városokat és várakat talált; — ez

író sejteti azt, hogy Moldovának városi népessége volt, mely kereskedelmet üzött; tudjuk, hogy az örmények rendszerint városokban telepedtek le, városokat alapítottak, mint a melyek a kereskedelem igényeinek és követelményeinek inkább megfeleltek.

Miron Costin²⁾ (1633—1691) Drágos kirándulását hasonlóképen adja elő; ő azonban azt sejteti, hogy Moldovát legalább igen csekély mértékben akkor „rusznyák“-ok lakták. Sem Milesku; sem Urechea nem mondanak többet, a kik összesen Moldova krónikásai gyanánt szerepelnek.

Ugyancsak Cantemir Demeter idézett munkája XVI. fejezetében az örményekről, mint Moldova lakosairól megemlékezve, azt írja, hogy ezek nem voltak jobbágyok: civeseknek, polgároknak ismertettek el, az adót csak a fejedelem

¹⁾ Descriptio Moldaviae. Román akadémiai kiadás: I. f. 2. l.

²⁾ Cogalnicean: Cronicele României I. k. 84. l. Ujában az akadémia megbízásából Urechea A. V. adta ki Miron Costin összes munkáit („Opere Complete“) Bukarest 1886.

nek fizettek.¹⁾ Tehát való az, hogy a mondai Drágos o népet városokban kapja s mint váosi népet jobbágyi kötelességek teljesítésére nem kényszerítette. Moldova krónikáiban nem találunk említést tenni arról, hogy Drágos után örmények közeledtek volna be Moldovába.

Ezen ország történelme azt tanúsítja, hogy az örmények jelentős szerepet vittek Moldovában; bizonyos befolyásra tettek szert; hogy az országfőuraival baráti összeköttetésben éltek, s nem csekély erőt tudtak kifejteni szükség esetén, a mi a mellett tesz bizonyosságot, hogy az örmények nem voltak jövevények a fejedelmek alatt; mert mint jövevények oly gyorsan, akkora hatalomra szert nem tehettek volna.

Már 1570-ben Moldova fejedelmi székén örmény származású férfiú ül Juonas, (Jonasçu, Jwonia) az az János, a kit a román krónikák „örmény“ melléknévvel illetnek. Urechea, moldovai krónikás azt írja róla: „Acest Jon vodă, unii zic că a fost fciior de arman“²⁾. Juonas kiváló uralkodónak bizonyult. Cantemir Demeter azt írja róla, hogy a latin és görög nyelvben igen jártas férfiú volt — örménynek csak azért nevezetett, mert „in jejunio s. s. apostolorum, armonorum more carnes comederet,“³⁾ a szent apostolok böjtjén örmény szokás szerint, húst evett. János Moldovát a török iga alól felszabadítani igyekezett; a török abbéli kívánságának, hogy az évi adót 60 ezer aranyról 120 ezerre emelje, ellene mondott, a török hadsereget több ízben tönkretette, míg végre mégis török kézre került s ketté hasították.

Az örmények befolyásával és hatalmával találkozunk 1571-ben is, a midőn Duca fejedelem uralkodott Moldovában. Állítólag a görög miniszterek elleni in-

gerülség forradalmat támasztott; magát Duca fejedelmet a lázadók annyira szorongatták, hogy kénytelen volt palotájába menekülni; három napig ostromolták a helyet, a míg végre Duca csufos futásban volt kénytelen keresni menedéket s a töröktől segítséget kérni. 1671 tavaszán Káplán pasával visszatért, a lázadókat Cassin-nál leverte, bevonult Jassiba s a forradalom fejeit megölette. A forradalmárok között volt Henkul — örmény vezér is és számos hive. Az örmények e forradalom leverése után voltak kénytelenek Erdély felé közeledni.⁴⁾

Sulzer F. Józsefnek a Henkul név első szótaga nem tetszik románosnak, szerinte tévedésből állhat Stankul vagy Jankul helyett.⁵⁾ Nem áll tévedésből. Henkul valódi örmény névből veszi származását. A két utolsó betű nem más, mint a román artikulus.⁶⁾ Sulzer azt is mondja, hogy a Henkul név a Moldovai örmények történetére semmi befolyással nincs. Rosszul állítja; mert ez mindenenesetre a mellett bizonyít, hogy az örmények Moldovában hatalomra tettek szert, hogy e nép bennszülött nép gyanánt volt figyelembe véve.

Duca fejedelem alatt az örmények Moldovában tehát megvoltak bolygatva; miért menekülniök kellett. Vallási üldöztetéséről, melyről némely örmény írók említést tesznek,⁷⁾ komolyan szólani nem lehet⁸⁾. [Cantemir Demeter többször idé-

¹⁾ Sulzer: Geschichte des transal. Daciens. H. k. 130–137. — Laurian: Istoria Rom. 475 lap. Engel fennebb idézett műve 276. lapján.

²⁾ Henkul, Hánko, Hánkovičs egy családnév; mind a három név Hóhánés (János, Jánosi) keresztnévből származott.

³⁾ Sulzer fennebbi munkája 136. lapján: Die erste Sylbe dieses Namens Henkul klinget mir gar nicht walachisch.

⁴⁾ Lukács Kr. Magyarok őselei 253. lap.

⁵⁾ Az Armenia szerkesztője ezen állítással szemben a következőket jegyzi meg:

„Hires-neves Lukácsnak, ki a hazai örménység büszkesége, tekintélyének megóvása szempontjából idő irjuk a kérdéses vallási üldözés egyes részleteit; ezen részleteket Thocháti Minás; egykoru és szemtanu örmény író munkájából merítjük. E becses kézirat, 110 vers-szaktól álló munkát, mely a szamosujvári örmény kath. plebániái templom könyv-

¹⁾ Cives vocamus, qui in uribus aut oppidis degunt . . . Armeni uti cives et mercatores stb . . . tributum principi solvunt. XVI. fejt. 120. lap.

²⁾ Lásd Cogalnicean: Letopistele Moldaviei 223. lap. Engel Cristian Geschichte des ungar. Reichs und seiner Nebenländer. 4 k. 216. l. — Laurian: Istoria Românilor. 385. lap.

³⁾ Cantemir fennebb idézett műve 43. lapján.

zett munkája 120. lapján azt írja: „Aedes tamen sacras ipsi aeque ac romanorum sacrorum asseclae haud minores nec incultiores orthodoxorum templis possident, liberoque suis exercitio gaudent,“ következõleg akadályozva nem voltak, hogy olyan nagy templomokat, mint a görög keletiek ne építtessenek, azokat fel ne ékesítsék azokban vallásuk szertar-

tárának egyik díszé — apáink hoztak magukkal Moldova-Olahországból; a hü magyaz fordítás mellé — némely helytt — zárjában oda tesszük az eredeti örmény szöveget is. A szomorú, de való részletek im ezek:

1551-ben (2-ik versszak) az oláh nemzet nagy vajdája István; ennek országában sok jelentékeny örmény lakik; kik mind jó keresztények (4. v.); ezeket hirtelen veszedelméért (5. v. hángárdz-phorcshaukh egáv nocin). Vasárnap (1551 aug. 16.) reggel István vajda lóháton ment be az örményeknek boldogságos Szüzről nevezett templomába (12. v.) ki a szentséget az oltárról elvette és földhöz vágta, melyet aztán gonosz lábak összetapostak (13. v.). A templomi könyveket, a főoltár-képet, a kereszteteket, szent edényeket mind elvitték (15. v.). A papokat és szerzeteseket megkötözve börtönbe vetették ésvár-tábedkh-jév zápéghanin — cérén gábádz pándés-árkélín 16. v.)

Másnap mindent elvisznek a szucsávi templomból, — aztán a várból hozott ágyúkkal azt szétrombolják (17—21. v.). Ki a merre tudott menekült; erdőkbe, pinczékbe; a harangot és képeket a szucsávi oláh templomba vitték (24—26. v.).

Azután a Szucsáva mellett fekvő vizen églőtõ anyagtól egy nagy házat csináltatott a vajda (41. v.) . . . és maga köré gyűjtette az örményeket (33—38. v.), kikhez így szólt: „Legyetek mindnyájan oláhokká és keresztelkedjétek meg a mi vallásunk szerint (jégekh ámenkhéd olách jégekh — i miér hávádén megérdéczkekh 38. v.); ha felveszitek a görög vallást, kitünõ hivatalokat adok nektek“ (jégekh. médekh hávád hormi, sád médzuthium dán jészcezi. 40. v.). Mire az örmények azt felelték: „Mi megvagyunk keresztelve, Mi keresztények vagyunk“ (39. v.) — Erre a vajda: „Ha el nem fogadjátok a görög vallást, e házba záratlak és tüzzel égetlek el mindnyájatokat“ (eshémédnoghkén hávád hormin — lenum és céz ájsz dán micsin — jév i hur hur áj-rém aménészin, 42. v.). Most közlök sokakat el-fogat és görög szertartás szerint cróvel ujra megkereszteltet (46. v.)

„Ki ellenszegül, annak kezét vágatom le, sze-meit szuratom ki“ (cérvíd gédrém, zácsvid háném. 47. v.). — A püspök haját lenyirták, szakállat leboroltvtarták és olyan ruhát öltöttek rá, milyen a görög szertartásu papok viseltek (50. v.). A néket oláh ruhába öltöztették (52. v.).

Kiállhatatlan kinokat szenvedtek az örmények

tásai szerint ne imádkozzanak¹⁾. Cantemir fejedelem e művét 1710 körül írta meg tehát nem oly késő idõ múltán Duka fejedelem után, ámde vallási üldözésrõl említést nem tesz.

Az örmények tisztán politikai okoknál fogva üldözöttek 1670 körül. A görög származásu fejedelem görög minisztereket alkalmazott, a kik a görög kereskedõket s egyáltalában a görögöket féltették; pártfogolták; minek természetes következménye volt, hogy ez az örmény nép, mint kereskedõ nép, haragját vonta maga után, a mi aztán lázadásban nyilvánult.

Azonban áttérünk a román tudósok vita tárgyára.

Azt a véleményt, t. i. az örmények

(ándánéli csháreshárcin, 48. v.). — Julián, Holofernes, Herodés ilyen dolgot nem miveltek, 47. v.)

A voithokat (örmény bírák) mind elõhívatta és megkereszteltette (63. v.). — „Országomban — mondja a vajda — örmény ne maradjon, mindenki görög vallás szerint éljen“ (thogh háj-cshégénáh i mér jégrin — ámen horni hávád linin, 64. v.). — Azután parancsot adott, hogy azokat a templomokat, melyeket az örmények Chuthin, Szerát, lásbázár (Jassi, Jaszvársár), Vászlov, Botusán, Urumánban építettek, rontsák le (65. v.). — A botusáni (Bocsán) örmények templomuk ékszerreit mind a vajdának ígérték, ha megkíméli szentegyházukat; de mind hiába! ez is szétromboltatott (67—69. v.).

Urumán város papja Chácsbádur is sokat szenvedett vallásíért; kezét-lábát megkötözték, a két szemét kiütötték (70—82. v.).

. . . Ezek látára sok örmény költözött ki és hagyta ott Olahországot (jérgroc iérgir sádokh ángán, 94. v.)

Thocháti Minász szerep (106. v.) maga mondja a 107-ik versszakban, hogy annak mit munkájában elpanaszol, szemtanuja volt (zájsz tárén ághédész ácsokh dészi),

E szerint író munkáját, Patkánian-Kherope pétervári egyetemi tanár »Néschárkh mádénákéru-theán h jóc — Örmény irodalmi töredékek« czimû munkájában is közre adta (Szent-Pétervár, 1884). Thocháti munkája Patkániannál a következõ francia czim alatt fordul elő az e.öszóba: »Recits des persécutions religieuses qu'ont subies les Arméniens en Galicie de la part du vojvode Etienne, par Minas de Tokat, en langue vulgaire.«

¹⁾ Az akadály nem volt állandó; voltak idõközök, melyek alatt az örmények vallásukat szabadon gyakorolhatták. Bizonyára ilyen idõszakra vonatkozhatik a jelen idézet is, melynek ideje nincs megnevezve.

régibb lakók Moldovában, mint a románok, először Suț Miklós román egyén fejezte ki Sturdza Mihály uralkodása alatt: Statisztikai jegyzeteinek 50. §. 51. lapján, az örmények moldovai tartózkodásáról írván, azt mondja, miszerint az örmény templomi feliratok a mellett tanuskodnak, hogy az örmények régibb idő óta lakják Moldovát, mint a moldovának. A botosáni örmény templom 1350; a jassii pedig 1395 évszámot mutat.

Hajdeu¹⁾ azt írja: Teljesen bizonyos, hogy Botosiani már Drágos előtt tekintélyes számú örmény lakossággal bírt s bizonyítékul Suț adatait hozza fel.

Ujabbán Xenopol, kiváló román író, jassii egyetemi tanár, a ki francia nyelven „Les Roumains au moyen-âge“ czim alatt írt munkájával Hunfalvi Pál tudóst részletes bírálatra indította,²⁾ „Studi asupra pozițiunei geografice a românilor“³⁾ értekezésében azt írja, hogy Tecuci, Galaț, Bârlad, Botoșiani városok okiratok és feliratok tanúsítása szerint 1360 év előtt alapítottak, s csak az a kérdés marad fenn, hogy e városok lakói akkor románok voltak-e avagy nem? Xenopol szerint Bârlad hercege 1234 körül szláv nemzetiségű volt, e hercegség Galitia királyság felsőbbbsége alatt állott, tehát ez időben szerinte szlávok lakták; míg 1352-ben, Drágos előtt, Botosani örmény község volt. Első állítását nem tudjuk minő okiratokra állapítja Xenopol; — de az örmény községre vonatkozó második állítását — ha nem is írja — tudnunk kell, hogy örmény kutforrásból meríti.

A Timpul czimű romániai lap 1882-ik évfolyamának 19-ik számában ismét állítatik, hogy a román nép mindig megkülönböztette magát a többi fajtól, melyek közül például az örmények rögzibb bennlakók a románoknál is.

Ezekből kitetszik, hogy a román írók komolyan vitatják, miszerint az ör-

mények régibb lakói Moldovának, mint a románok.

Molchisédce püspök, híres román történész, ezen nézetekkel ellenkezőleg állítja, hogy az örmények a Drágos utáni időben költöztek be Moldovába, s hogy az előbbi vélemény egyáltalában felszeg.

E férfiú a romániai örmény iskolák tanáraihoz fordult, a kiktől az örmény templomok felirataira vonatkozólag a következő felvilágosítást kapta⁴⁾

1-ör. Örmény templom Botoșiani-ban. E templom felirata csak az előpitvarra vonatkozik s az 1232-ik évet mutatja. A felirat örmény nyelven van szerkesztve s magyarra fordítva következőleg szól: „E dicséretre méltó pitvar építettett Hádsi Axente (Auxendius, Oxendius, Ángszend) kúratorsága idejében a botosani nép segítségével 1232-ik évben.“

2-ör. Örmény templom Jassi-ban. Az örmény felirat következőleg szól: „Isten kegyelméből és irgalmából Istennek szent-anyjáról nevezett ezen jassii templom alapítottott Hácsko kúrator és Sisből való lelkész Jákob, Hádsi Vacaria Csuchából és Hádsi Gergely által, örmény számitás szerint 844 és keresztény szerint 1395-ben. Most pedig a jámbor előjárók és az egész nép költségével és fáradságával megújítottott 1252 ik, a Megváltótól számitva 1803-ik esztendőben.“

Samarcas tanár, a ki ezen örmény feliratot román nyelvre lefordította, azt állítja, hogy a kijavítás datuma az örményben hibás volna.

3-ör. A román-i örmény templomon a következő felirat áll:

„Isten kegyelme, irgalma- és akaratja által, a mindenható Isten kijelölése folytán — a tőle születettnek dicsőségére, ezen nehéz időben kiválasztott Isten egy jó embert, név szerint Ágopcsa urat, a ki felépítette e templomot Istennek anyja nevére, saját lelkének és feleségének Mughála asszonynak; ugy

¹⁾ Moldova czimű lap. 1863. 2. szám 12. lap.
²⁾ Budapesti Szemle: A rumun történet írásáról 1885. 43. k.

³⁾ Convorbiri literare. 1882. 15. k. 10. szám. I. füzet.

⁴⁾ Inscriptiunile bisericilor armenesci din Moldova. Bucuresci 1882. Román akadémia kiadványa

szülőinek: Vártán- és Colváthnak, valamint gyermekeinek: Vártán urnak, Szá-kó . . . és Donig urnak; nem különben leányainak: Melusa- és Dolváthnak emlékezetére, 1028-ik esztendő szeptemberében, Chácsádur, atya.“

Ha különösen ezen utóbbi évszám elfogadatik, akkor Román városnak igen réginek bizonyulna.

Merlehiscedec püspök az örmény időszámításra vonatkozólag a bucaresti örmény tanártól a következő felvilágosítást kapta, a ki egyuttal ama templomi feliratokat is magyarázta.

„Krisztus után 551-ben II. Mózes, Tévin Örményország városában konsiliomot hívott össze az örmény időszámítás s ünnepnapok megállapítása végett. Azon gyülekezetben megállapodás történt az örmény időszámítás kezdetére nézve is, jelesen az, Kr. u. 551-re tétetett. E szerint az örmény időszámítás 551 évvel rövidebb a keresztény időszámításnál. Az örmény év kikeresésénél a keresztény számításból 551 évet le kell vonni, s viszont ugyanannyit hozzá kell adnunk, hogy az általános keresztény számítás szerinti évet kikapjuk.“

Igy tehát a fennebb említett feliratokban előforduló évszámok a következőknek felelnek meg:

A botosani 1232	megfelel	1783-nak,
a jassii 844	„	1395-nek,
a romani 1058	„	1607-nek,

Krisztus után.

A tudós püspök a román tudományos akadémiában 1882-ben azon indítványt tette, hogy a szucsávi, jassii, botosani és minden romániai örmény templom feliratát gondosan gyűjtse össze és komoly tanulmány tárgyává tegye. Azonban mostanig ez irányban komoly lépés nem tétetett.

Pedig hát ez igen érdekes kérdés, a melynek megvilágítása egyuttal jelentékeny változtatást vonna maga után Moldoŕa krónikáiban.

Ha az 1395-iki feliratot Jassiból valónak vesszük és annak kell vennünk, mert abból az 551 év levonatott, akkor meg van döntve Ureŕea román króni-

kás azon állítása, mely szerint Jassit 1475-ben István vajda, a nagy alapította miután a kozákokat a Niszternél megverte volna. Ugyanezt Cantemir is így adja elő.

Azonban a botosani 1232-iki felirat az általános keresztény időszámítás szerinti évet mutathatja, és így mindenik között legrégebb.

Annyi ténynek látszik, hogy az örmények már Moldovában voltak, midőn a mondai Drágos átlépte a határt s Moldovát elfoglalta. Ha erre vonatkozólag más bizonyíték nem volna, elégséges az 1395-iki felirat is. Drágos Moldovát álitólág 1360 körül foglalja el. Az örmények 1395-ben már templommal bírnak Jassiban, tehát az 1395. évet megelőzőleg jóval benn kellett hogy legyenek; mert feltehető, hogy ők csak akkor fogtak templomépítéshez, midőn magukat teljesen biztonságban érezték, megismerték a helyet, társaságba konsolidálódtak, kereskedelmi összeköttetésbe jöttek más népekkel, a mire 35 év okvetlenül szükséges volt.

Itt már most felmerül az az igen érdekes kérdés, hogy vajjon a román föld ezen örmény népe azon örmény nép maradványa-e, mely már a X-ik században elhagyta Armeniát s nyugat felé tartott, melyről a 13-ik század krónikása Kézai Simon¹⁾ megemlékezik, hogy már Gyeics vezér, ugy más királyok idejében is jöttek csehek, lengyelek . . . örmények²⁾, vagy pedig abból a rajból való, mely Ani végpusztulása után 1239-ben hagyta el hazáját s jött be Európába?

Tény gyanánt mutatkozik, hogy az áni veszedelem után kivándorlásra kényszerített örmény nép Lengyelországban s Moldovában összetorlódott, itt elhelyezkedett, már a 13, ugy a 14-ik században templomokat alapított, egyes helyeket, minő volt Jassi, Botosani és Román köz-

¹⁾ L. Szabó Károly fordítását Pest, 1862. 93. lapon.

²⁾ Minász Pézségéanczh „Dsánábárhortuthiun“ (Utazás) című jelentékeny munkája 83. lapján azt mondja, hogy az örmények 1060 és 1064-ben mentek Moldovába.

pontokká emelt s jól órezvón magát itt, csak akkor jött be Erdélybe, midőn a nemzeti fejedelmek alatt nőmi üldözötésének volt kitöve³).

A román históriára nézve minden

esetre nagybecsűek azok a templomi feliratok s Molhisedec román püspök igen helyosen csölekedett, midőn azokra a román tudományos világ figyelmét felhívta.

Moldován Gergely.

A MÓCZOK MŰVELTSÉGE.

Rendezett tanügyi állapotokról a havasban, beszélni nem lehet. A havas természete az afféle dolgokat meg nem türi. Ezzel egyáltalában nem azt akarom mondani, hogy a havasi nép az iskola iránt ellenszenvvel viseltetik, vagy hogy itt iskolák ne volnának, hanem azt hogy a természet az iskoláztatás ellen dolgozik; a helyzet maga olyan, mely a tanügyi törvény végrehajtását lehetlenné teszi.

Nincs község itt iskola nélkül Söt Topánfalván öt, Szkarisorán három, Albákon kettő, Bistrán kettő, Csörtésen kettő fogadja be naponként a móczok gyermekeit. Az iskolaépületek köből kiváló alkalmas helyen, tágas, szellős tantermekkel, nagy ablakkal, megfelelően a törvényeknek és rendeleteknek építvék; az iskolák élén tisztességesen dottált képzett tanítók állanak; felszerelés tekintetében nagy hiány nem mutatkoznak, ámde mindez nem kielégítő; megfelelő eredményt ezen igyekezettel sem lehet elérni.

A mócz iskolájára sokat áldoz, templomára sokat ad. Egy-egy tanító évi fizetése 3—400 frtban van kiszolgáltatva, ott a hol 200 frtról van szó, az a tanító állandó panaszszal van tele. Egy-egy iskola építése belo kerül 4—5000 frtba, holott anyagához a mócz könnyű szerrel jut. A tanítói lakás rendszeren az iskolai épületben van.

Hogy daczára ezen áldozatoknak az iskoláztatás szomorú képet nyujt, okát a sajátságos helyzetben kell keresnünk.

Vegyük például Albák községet, mely két szép iskolával dicsekszik.

E község 5166 lakossal bir, van két iskolája; tanköteleseinek száma felmegy 5—600-ra. Tehát 5—600 gyermeknek kellene Albákon tanulni; legalább 5 száz gyermek számára rendezni be a tanintézeteket. Ez a költskezés azonban haszontalannak bizonyulna; mert Albák két tanintézetében soha sem járt 100—120 gyermeknél több és nem is fog járni soha. Bármily szigorúak legyenek is törvényeink és bármily pontos legyen azoknak végrehajtása, az iskola járók száma emelkedni nem fog.

Albák ugy szólva négy □ mértföldön fekszik. Ez a négy mértföld pedig áll havas tömkelegből, itt-ott egy-egy szűk völgygyel; kopár szikla, vagy fenyves, lapályok csak a havastetőkön, vagy oldalakon terülnek el s szolgálnak legelőkül. A lakosok szétszórtan laknak, egy-két mértföldre egymástól, hegygerinceken, fenyvesek oldalán, közepén; négy-öt ház ha egymás mellett van az már népes hely.

Az iskola rendszeren a templom szomszédságában van egy-egy nyiltabb völgyön, a hol a község előljárósága is székel, no itt látható aztán 30—40 ház, ezek egymás mellett építvék a völgyben. Hiában keresi valaki itt a havasban tehát a falut, mert nem kapja meg azt sehol.

Hogy lehet már képzelni is, hogy a mócz egy-két mértföldnyi távolból iskolába menjen és legalább estve abból hazatérjen. Így az iskolát rendszeren igénybe veszik azon gyermekek, a kik annak közelében laknak.

Íde járul még az a körülmény is,

hogy az utak, ösvények ép akkor járattalanok, mikor az iskoláztatási időszaknak virágoznia kellene. Téli időben például még a szomszédba sem jár a mőcz, mert nincs utja, oda van házába, telkére zárva összes marháival, annál kevésbé járhat a gyermek, kit egy-egy hófúvás örökre eltakarhat. A ruhátlanság is nagy baj s az érlelmi szerek hiánya gondot okoz akárhányszor.

Azért még sem kell a havasi mőczot azzal a mértékkel mérni, melylyel akár a mezősi román embert mérni szokás. A mőcz mégis tanultabb, értelmesebb; írni olvasni tud, azért ha az iskolában nem, az írást, olvasást megtanulja otthon, másoktól, a kik már tudnak, vagy megtanulja künn a világban, a hová elmegy kenyeret keresni. Általában véve e vidéken az írni-olvasni tudók száma igen öröndetes.

A mőcz nyelve szintén érdekes. Eltekintünk attól a sajtáságos hangsúlyozástól, mely a szavak végtagját érinti, mint például: acoló, päduré, frumósé, s attól a különleges szótól, a mely ott közszájon forog, megemlékezem arról a nevezetes jelenségről a nyelvben, mely abban nyilvánul, hogy az *n* betű két magánhangzó között *r* betűvé változik. Ez a jelenség — rhotacismus — ma az erdélyi részekben csak a mőczoknál tapasztalható.

Addig, a mig az erdélyi román ember azt mondja; lună, adunător, albină, bun, funie, lână, rădăcină, răsună stb. a mőcz megforgatja az *n* betűt s átváltoztatja *r* betűvé s mondja: lură, adurător, albiră, bur, furič, lără, rădăciră, răsurăt stb.

Minő jelenség ez? Honnan vette át a mőcz e nyelvi sajtáságot.

A román tudósok foglalkoztak e kérdéssel, mert már ily sajtásággal a legelső kodexben is találkoztak.

Nemesak a kodex, de Istria népének hasonló sajtásága még több okot nyújtott a gondolkodásra, mert a mind Maioreseu Jon „Itinerariu in Istria“ czimű műve mutatja, ott is azt mondják: lură, cărbure, bire; lună, cărbune, bine ho-

lyett. Így lettek figyelmesek a voroneczi-kodex hasonló tüneményeire; majd megfigyelték a népet több helyen s egy-egy szóban Moldovában, Romániában, Macedoniában rájöttek hasonló esetekre.

Azt tartják, hogy egykor e sajtáság általános volt a román nyelvben, azért lehet megkapni Istriában, Macedoniában, még a mőczok között is, s csak lassan-lassan ment ki a divatból. A voroneczi-kodex magyarázója trák nyomnak tartja a nyelvben, mert Albánia népénél általános¹⁾.

A mőczok nyelvére nagy befolyást gyakorolt a magyar nyelv is; mindenek előtt több hangot vett a magyartól, melyek a magyar alfabetumban *ty*, *gy*, *ny*, összetett mássalhangzók által fejeztetnek ki; e hangok előfordulnak a mőczoknál a *d*, *t*, *n*, helyett azon esetben, hogy ha utánuk *e* vagy *i* hangzó következik *gy* betűvé változik; sokszor meg a *g* betű is *e* és *i* előtt. Így a mőcz azt mondja; gyintye, inaintye, vagy iraintye, nyinge, binye, gyinda, Gyorgye stb. dinte, inainte, ninge, bine, ghindă, Gheorge helyett. Ezen hangok különben ott, a hol a románok a magyarral sürűbb érintkezésben vannak, általánosak²⁾.

Bármennyire igyekeznek is e hangokat kiküszöbölni a nyelvből s bár odáig jutottunk már, hogy az irodalmi nyelvben egyáltalában nélkülözhetjük és nélkülözzük is, a népnyelvből teljesen kiküszöbölni lehetséges nem lesz.

E hangok elleni gyűlölet nem indokolt, mert azok a román nyelvek szellemével összeütkezésben nincsenek. Hiszen az ily hanglágyítással úgy az olasz, mint a francia nyelvben találkozunk; de találkozunk a macedo-román dialectusban is; ott az *n* és *m* betűk *e* és *i* előtt szintén *ny* hangot adnak. A *ty*-nek

¹⁾ Sbiera J. Codicele Voroneţean, Csernovitz 1885. 229. és következő lapjain. Továbbá: Hasdeu P. Bogdán: Duvinte din beţrăni. Bukarest 1880. 1. és következő lapjain

²⁾ Franc T. és Candrea Gh. Rotacismul la Moţi si Istrieni. Bukarest 1886 23. és köv. lap.

és ly-nek megfelelő hangöt megkapjuk az istriai román dialectusban is!).

A mint ama hangok azon nyelvek római eredetiségét koczára nem tették, a román nyelvtét annál kevésbé tonnók.

Magyar befolyásra vall az a sok magyar szó is, mely a mőcz nyelvében előfordul.

A bikát minden román taurnak szokta hívni; a mőcz azt mondja, hogy bic = bik. Ez épen olyan különös, mint a milyen különös az, hogy a medvét medvetnek (szl. elem) hívja néhol, holott minden román előtt urs az ő becsületes neve.

Különösnek tartom, mert a románok előtt szinte ismeretlen, e kifejezést: Ce vigan²⁾ estil! Milyen vigan, milyen eleven, egészséges vagy? A mőczoknál nagyon divatban van:

Felemlitem még a következőket: ocos = okos, tárnaş = tornász, támăduesc = támadok, felegészségescem; tăgăduesc = tagadok, ilău = ülő, jilip = zsilip; jogadia = zsigora, lăcată = lakat, zar = zár; melegăr = melegagy, tolcer = tölcser, vălătaş = vallatás, viclean = hitlen, gând = gond, gazdă = gazda, bir = bér, belseg = bőség, bagău = bagó, aldămaş = áldomás, alduesc = áldók, sălaş = szállás, sersam = szerszám, sucă = szokás, şugar, şugărel = sugár, şoim = sólyom, baies = bányász, şoldan = süldő, ũriaş = őriás, zăbală = zabola, vardă = varda, sluga = szolga, şaniă = szán, stb. stb. E szavak valódi eredetiségének kimutatása nem lehet czélom; e helyen csak azt hangsúlyozom, hogy azok tisztán magyar befolyásnál fogva kerültek a mőcz nyelvöbe³⁾.

1) Maioreşcu J. Itinerariu în Istria, Jassi. 1874. 39. lapon.

2) Némely helyen például, Szolnok-Dobokában jigan-t használnak, a mi eleven, fűrgét jelent. A magyar vig-ből ered. Jigan, jigăniă. vadállatot is jelent.

3) Miklosich: Die Slavischen Elemente im Magyarischen. (Bécs 1884. II. kiadás) című művében ezen itt idézett szavak némelyikének szláv eredetét mutatja ki.

Ha valaki figyelemmel kíséri a tutajos mőczok eljárását a tutajfák megjegyzésénél, tapasztalni fogja, hogy mindig bizonyos jegyeket használ. olyanokat, a melyeket fejszével könnyű szerrel felvághat. Ezek mindig egyenes és soha görbe vonalokból nem állanak, a mi csak arra vall, hogy fejszével, szok rezével, görbe vonalokat vágni nem lehet.

Az egyik embertől megkérdeztem volt, hogy miért metszte föl épen azt a jegyet a fára, a mit felmetszett. Meg akartam győződni arról, hogy vajjon a jegyírás öntudatosan oszközöltetik-e vagy csak esetlegesen véletlenül.

A mőcz azt felelte:

— Már mi ezt a jegyet írjuk fel.

Ugy értette, hogy a családja.

És valóban a tutajos nép között, de nemcsak, hanem a mőczok között általában forgalomban vannak bizonyos jegyek, melyek odanyomatnak, vésetnek a szerszámfákra, egyes tárgyakra, melyekkel ugyszólva a tulajdonjogot akarják kifejezni.

Burada Todor⁴⁾ jeles román író, a romániai tutajosoknál divó efféle jegyeket összegyűjtötte és kiadta. Boliac Cesar, Romániában, Szlon községben, egyes tárgyakon, melyek ős időkől maradtak fenn, felfedezett bizonyos jegyeket, a melyek a tutajosok által használt jegyekhez hasonlítanak.

A román tudósok, Hasden különösen Boliac ezen jegyekben⁵⁾ a dák s illetőleg (a szlomban) a mongol betűket völik felfedezni. Hasdeu a dák alfa betum létezését vallja. Dekeneus dák varázsló, Krisztus előtti időben, mint ez Strabonál fel van jegyezve, Egyiptomban járt, honnan egy alfabetum jegyeit hozta magával, s azokat a dák nép között terjesztette.

E román tudós szerint a székely írás-jegyek dák jegyek, melyeket a szó-

4) Despre creştăturile plutaşilor. Jassi 1880.

5) Istoria critică a romănilor. Bukarest. II. kötet. 21–23 l. — Tocalescu: Dacia inainte de romani. Bukarest, 1880. II. R. 919. s következő lapjain. — Trompeta Carpaţilor. 1871. évfolyam, 939. szám.

nép a román néptől kölcsönzött volt, melylyel szomszédságban itt-ott pedig vegyesen élt. Hogy ezen székely jegyek a román néptől vétettek át, arról Kőzay Simon régi kronikás is tanuskodik, midőn mondja: hogy a székelyek a havasokban az oláhok szomszédságában lakván, azoknak betűit átvették¹⁾.

A Lakatos István által 1702-ből fennhagyott székely alfabetum 56 jegyét, valamint az enlaki templomon felfedezett székely írásjegyeket összehasonlították a román tutajosok által használt jegyekkel

¹⁾ „Zaculi Hunorum sunt residui, quid dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redentibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum (t. i. Blackorum) uti perhibentur“. Lásd különben Hasdeu B. dolgozatát. Columna lui Traian cz. folyóirathban. 1873. évfolyam 188—190 lapokon.

²⁾ Dacia inainte de romani. Bukarest 1880. 920 és következő lapjain.

³⁾ Strabonál erre vonatkozólag e szó fordul elő *προσημασια* ezen igéből: *προ-σημαίνω* előre mutatok kijelölök valamit. Hasdeu ezen szó alatt írásbeli alakokat, jeleket, betűket ért; Tocileseu; pedig helyesen előjeleket.

és arra az eredményre jutottak, hogy a két népnél divó ilyenmü jegyek egymással nemcsak hasonlók, de ugyanazok.

Ezek tehát összévéve dák írásjegyek volnának.

Tocileseu „Dacia inainte de romani“ czimü nagy becsü és felette terjedelmes munkájában és Hasdeu által felállított dák betü elméletet nevetségesnek és minden alapot nélkülözőnek tartja; ez a vélemény kiterjed a székely írásjegyekre is²⁾.

Szerinte Dekeneus, nem alfabetum jegyeket hozott a dákok közé, hanem varázsjeleket, a mint ezt Strabo tisztán kifejezi, kinek szavait Hasdeu rosszul, illetőleg a maga javára értelmezte.

A dák betü kérdése idáig fejlődött — előbbre alig lesz vihető, mert mellette alig lesznek adatok szereshetők.

A mócz tutajos nép által használt számjegyek megegyeznek azokkal, a melyeket Burada is felemlit, hogy Romániában is használnak. Így 5-ig római számmal I. II. III. IIII. Cinak; az öt már dült I, jeggyel jelöltetik, a hat II stb., a tiz V., a száz X., az ezer * jegyeztetik.

Moldován Gergely.

ELŐSDIEK.

(Dela Vranceától).

VI.

Milyen különös tekintetet vetett rá két ur! Alkalmasint rendetlenül van öltözködve. Nem nézte meg magát a tükörbe, Valóban nevetséges. Inkáb Cándiánná maradt volna. Hátha visszafordulna? . . . Megint oda? Meg akarja mondani hogy nem vett, nines hol aludjon, nem tud hová menni. Lohetellen . . . Nines egy áldott kéz, mely a lejtőn föntartsa, senki egy barátságos szót se mond neki. Irni fog atyjának. Zsebeiben kotorászik. Semmi. Mint-ha maradt volna még valami pénze a koresmából? Hová tette? Képtelenség ar-

ra visszaemlékezni, ilyen éjszaka után Az óráját nézi. Egy óra. Az órát édes atyjától kapta. Menynyit irhatott az öreg irnok, ezért az órért! És mégis kénytelen olzalogosítani. De hátha az uzsorás jól az arezába nóz? Majd kérdőro vonja, honnan van az óra. Könnyü hetykón azt felelni: „az onyóm“, mikor máskép nóz ki az ember, de egy szégyenletes éj után bizony nem olyan könnyü.

Cosmin a »Strada Clomontoi«-be tért; valaki hirtelen megállítja. — Mit csinálsz honnan jösz? Malérián Sása volt.

Hol aludtál, beteg vagy? kérdé őt karonfogva. Sása karja remegott.

Cosmin egészen oda volt; nem tudott felelni.

Hol aludtál? Cosmin, neked valami bajod van.

Cosmin e komoly kérdésre csak annyit válaszolt fejét alig fölemelve:

Nincs semmi bajom.

Észrevette, hogy Sása szemoi nagyon be vannak esve, szeretne volna megkérdezni, hogy mi történt, de nem volt hozzá elég lelki ereje s nem is tudta tegezze vagy magázza.

Egy arra menő rukári ember megmondta neki, hogy két év lefolyása alatt kitépi a vihar a fenyvesek urát, mert a kősziklák alá vert gyökereitől föl a felhőkbe vesző csúcsáig millió meg millió élősdri rágódik rajta s lassan-lassan előrlük. Hogyan volna képes megszabadulni az élősdiektől egy Pánikus György, egy a szerencsétől elbutult gyerekember, a ki iszik, dohányzik és kártyázik szakadatlanul? És ha elmentél egy órára távozásod után . . . nem birtam aludni . . . nem tudtam, hová mentél . . . revolver durranást hallok. . . Szívem elszorult. . . Rád gondoltam. . . Hátha visszafordultál? . . . Gelina ágyából fölugorva azt kiáltotta: „Meglátte magát!“ . . . „Honnan tudod?“ Nem felelt semmit. Meggyújtotta a gyertyát s lesietett a lépcsőn. Én is utána mentem. Kinyitottuk az ajtót. . . Ne ijedj meg, . . . ott láttuk végig nyulva a könyvtárszoba padozatán, jobb halántékából csak úgy ömlött a vér.

Cosmin kihuzta karját Sása karjából és letörölte verejtékét.

Szegény Málérián! mormogá Cosmin és abban a perczben érezte, hogy végtelen félelme örökre kialszik.

Ne félj! úgy akarta a sors, mondá Sása, újra karját nyujtva.

Cosmin hallgatott. A sors akarata! Mégis, nem történhetett volna minden másképen.

Sása, szólalt meg Cosmin, Sása én félek, hideg borzongás fut végig hátamon. Ki ölte őt meg?

Csendesen! Ő ölte meg maga ma-

gát, felelt Sása esodálkozva és aggodalommal; ne légy gyermek, kérlek, ne légy gyermek; mitől félsz? Fáj, ha rád nem találok? Mit mondott volna a világ, ha most nem volnál otthon? Okvetetlenül haza kell jönnöd . . . gondold meg. . .

Igazad van.

Valóban, mit mondott volna a világ? Bátorságra, nagy bátorságra van szükség az élet művészetében. Cándiának igaza van. E gondolat felbátorította, hogy megkérdeje Sását:

Hová akartál menni?

Othton hagytam a lányokat nővéremmel, én meg a gyászruhákat akarom megrendelni. Kérlek, menj haza, nem illik egyedül hagyni őket.

Adott neki pénz, megszorította mind a két kezét s még egyszer lelkére kötötte, hogy ne féljen; aztán eltávozott folyton hátra nézve, míg Cosmin a másik utcába be nem fordult.

Cosmin a „Calea Victoriei“-re tért; megállott s egy üres bérkocsira várakozott. Esodálatos, szinte hihetetlen: ez az első halott, kinek temetésére halottvivőkről kell gondoskodnia. Rendesen azok tudják meg leghamarább, ki halt meg. És ő maga temesse is el! Annyi bizonyos, hogy nincs ember, a ki azt merné állítani: én erősebb voltam a körülményeknél! Az ember gyöngé, hitvány és bünnös . . . reszket az éhség előtt. Be kell térnie „Constántinhoz,“ hogy valamit egyék. Csak ne találná ott a herezeget. Milyen gunya a sorsnak: még a temetkezési pénzből is költenie kell! . . . Melyik szerzőtől is olvasott egyszer egy szörnyű legendát? . . . Egy nő kedvesével egyetértve meggyilkola férjét és két mostoha gyermekét. A jelenet egy nagy folyó partján épült várkastélyban történik. A magas tornyu várkastély egy ős rengetegben van. A nő egész nap sirt a cselédség szemei előtt. A temetés után éjjél tájban bezárkózik szeretőjével a nagy terembe, melynek falain az ősök arczképei és fegyverei függnek. A terem közepén megterített asztal, rajta izletes ételek és ezüst serlegekben habzó bor. Szemközt ülnek egymással. Künn zug a vihar. A

szikázó villámok elhomályosítják a gyertyák fényét. A megduzzadt folyó árja magával czipeli a partból kimosott köveket. — Micsoda szaga van a husnak? kérde a szerető kiejtve kezéből a villát. Egyél, felelt a nő, egyél, a tegnapelőtti őzből való. — Miért oly piros és sűrű a bor a serlegekben? kérde a szerető leejtve az ezüst serleget az asztal közepére. A szőlő tulérett volt . . . de nem tudta szavait befejezni, mert a felriadt szélvihar oly hevesen csapdosta a várkastély ablakait, hogy egyenkint betördestek, a szerető pedig lihegve felállt s remegő kézzel rámutatott a szélről inogó képekre: Nem látod? Mozognak s ujjal mutatnak ránk. Nem hallod? Az a páncélba öltözött öreg beszédre emelte ajkait. Nem hallotad, mit szolt? Esztek és isztok belőlök, s ti nem tudjátok, hogy milyen nagy szagu a hus és a bor? . . .

Cosmin meggyorsítá lépteit, levette kalapját, mert tikkasztó melege van. Milyen vad képzelődés! A legenda így végződik: a szerető megőrül s leugrik a várkastély ablakából a folyóba, a nő pedig halva rogy össze a páncélba öltözött öreg lábaihoz. . .

De micsoda összefüggésben van e történet az ő éhségével? Beteg emberi képzelődés! Az egész hűbéri korszak telve van ilyen borzalmas mesékkal. „Pfu! micsoda ostobaság“, susogá Cosmin. „Tudom már, miért jutott eszembe ez az izléstelen rege; értem, mert képzelődtem arról, hogy a temetkezési pénzből fogok ebédelni. Micsoda gyerekség! Csak olyan bűnös vagyok, mint a gyáros, a ki a revolvert készítette, vagy mint az, a ki a puskaport föltalálta!“ . . . Alig birt már a lábán állani az éhségtől „Ennem kell!“ És eltűnt a „Constantin“ koresma platánkertjében.

VI.

Mainap a főváros összes ujságai hirdették „az öreg Malerian Pál tanárnak nemzeti kulturánk és fölébredésünk egyik oszlopának“ gyászos halálát. „Az előrehaladás és rend“ jelszavaival megindult mérsékelt lap“, mel ynek munkatársa

Ludovean János volt, terjedelmesen írta le „a kultura hajnalcsillagának kitartó munkásságát és erényes életét“, s miután elősorolta a halottnak minden nevelésügyi munkáját, így végezte be: „Élt, feláldozta magát, világosságot hintett; iskoláink öltsenek gyászt; mutassuk be hódolatunkat e nagy szellemének; életéből fény szikrázott, porából fel fog ébredni újra az erény, ez a Fönix, melyet a forradalmak se voltak képesek kiirtani a nép szivéből. Milyen mártír! A mikor érezte, hogy a nemzet többet semmit se várhat tőle, mint egy második Brutus, revolver golyóval keresztül döfte magát!! Mindenekelőtt azonban mi, munkásságának tanítványai, kövessük a közoktatásügyi miniszter ur példáját, ki ezen alkalommal is sietett beigazolni, hogy hivatásának magaslatán áll; meghívta N. tanfelügyelő urat, hogy méltassa a sirnál annak érdemeit, a ki a rendért és fegyelemért küzdött s a ki világosságot terjesztve az előhaladás zászlaját fennen lobogtatta.“ Mindenki ráismert Ludovean tollára, ez, a frázis pedig: „mint egy második Brutus revolvergolyóval keresztül lötte magát“ azt valotta, hogy magasztaló cikkének megírásában bizonyára a tanfelügyelőnek is volt része. Sása fölkererte Cosmint, hogy adjon mindegyik szerkesztőségnek külön-külön felvilágosítást az öregről, mert azt beismeri, hogy az öreg minden tiszteletet megérdemel. A gyászkocsi pedig okvetetlenül első osztályu legyen. Husz pap, egy püspök s egy érsek fogja a szent gyázmisét elmondani a Szent-György templomban és a Serbán-Voda temetőben. Mallérián kollegái fogják vinni a bársony párnát, melyre ráteszik az öreg érdemjeleit, nevezetesen: „A hű szolgálatot; Az első és másodosztályu Becs-merentit; Románia koronáját és csillagát.“ Málérián Sása magának és leánya számára mély gyászt rendelt, fekete ruhákat s fátyolt a kalapról egészen a földig. Gélina ellenkezett, mert „a föltűnést nem szereti.“ Sása befogta a száját azzal, hogy „nagyobb tiszteletet tanusítson szülője szent emlékezete iránt.“

Cosmin kis szobájában van. Fojét tenyereibe mélyesítve könyököl az asztalon. Fáradt és ideges, képtelen egy gondolatsort is összefűzni agyában. Igen helyesen mondta, a koresmában: éppen olyan hibás ő a megtörtént dologért, mint az, aki a puskaport felfűdözte. De akkor távol volt... Mi köze hozzá a távol-ságnak? Közel vagy távol, az mindegy; vagy van igaza, vagy nincs... A halott-vivők is folyton kalapálnak a kapun s nem végeznek el már egyszer dolgukat... Elhett volna még? Az kérdés. Mikor valaki annyira beteg, kiállithatja hogy megrövidítette életét. Elfogta a dühroham? Hát máskor nem volt örült? Valóban az volt s még sem ölte meg magát... Sása sir? Bizonyára elmondja valakinek a történetét. Százszor mesélte el már. A nők szeretik az impressziókat. Bárcsak abba hagyná már egyszer! Ez érzéketlenség!... Valami kiállhatatlan, érezni bennünk egy második személyt, a ki elítelt... Miért lett öngyilkos? Miért tört ki rajta a dühroham? Miért betegedett meg? Miért nem vetett véget életének máskor is ugyanezen állapotban? Vannak ártatlan szavak, amelyek kinezák az embert. Ime most két év mulva hallja atyjának szavait: „Megnőtél, nagy vagy már, légy okos!” Hallja száraz hangját, látja mint mozognak ajkai. „Légy okos!” Boszantó hallani ezeket a szókat... Mikor is kezdődött a bűne. Hogyan kezdődött s mit kellett volna tennie? Hogyan állhatott volna ellent? Ki unszolta rá?... Mindenben van egy démon, aki kikaczagja az ember minden tervét és határozatát s miután véghez vittük azokat, tetteinket bírálja iszonyu ékes szólással és szigoruan s minden irgalom nélkül ítél föllöttük: Akkor kijelenti: ime mit cselekedtél s mit kellett volna cselekedned. Ezt a demont az emberek lelkiismeretnek nevezik!...

Ő az, aki örül annak a rettenetesnek melyet most érez szívében a gondolatra s, hogy a könyvtár szobába kell mennie. Ő mondja most neki: „Öreg, nézd meg, kötelességed látni őt, de nem fogsz menni!”... Ki jön? Szoknya suttogást

hall, ugyan azt a suttogást a melyet ez előtt néhány nappal is hallott... Mit kores?... És most... Visszataszító?

Cosmin talpra állott. Málérián Sása kinyitotta az ajtót. Nem talált senkit, akinek elmesélje a történeteket? Ime egy lény, aki tudja, mit akar s még e pillanatban sínes ollenséges lábón a benne rejlő démonnal.

Mit akarsz? kérdő Cosmin szokatlan kemény hangon.

Cosmin szólt Sása, megfogva szemérmesen kezét. Kérlek, jöjj le...

Hová le?...

A könyvtárba két barátod kérdezősködik utánad, egy újságíró és egy tanfelügyelő. Eljöttek, mert jegyzeteket akarnak csinálni, az egyik lapja számára, a másik a temetőben tartandó gyászbeszédek megalkotására.

És mit mondjak én nekik?

Kérlek, mon ange...

Cosmin az ablak felé fordult. Sása félbeszakította beszédét; feleletet várt. Mit mondana a világ, aki ismeri őket? Mit fog mondani a két barát, ha Cosmin nem akar lejönni? Ime, mi kinezza Sását s nem meri azt neki bevallani. Azt hiszi, hogy beteg Cosmin. Cosmin egy darab papirost gyur össze. Mit tegyen? A nők is mind érzéketlenek. Nem tudta máskép szólítani? Iorgu, Cosmin, akár-hogy máskép, csak nem „mon ange”? Mi van benne angyali? Melyik embernek van valami angyali részecskéje? „Mon ange”-nak szólította a kék és szégyen éjszakáin; ezek a szavak lázongó boldogságra emlékeztetik, éppen most, midőn a másik mellén keresztbe tett kézzel fekszik ravatalán...

Ha nem restelné, megkérdezné Sását, látszik-e benne, be vannak-e hunyva jó erősen szemei, mert egyébként nem lesz képes őtet megnézni... Milyen gyáva!... Sása férfi, ő meg asszony, beteg s akaratnélküli hitvány ember...

Kérlek, jönnöd kell... szólt Sása kérő rimázkodó hangon.

Ugy van, monnem kell, mondd meg azoknak az uraknak, hogy azonnal jö-

vök, felelt Cosmin a nélkül, hogy tekintetét ráfordította volna.

Megyek szólt Sása meglegedetten, majdnem vigan.

Sása elment. Cosmin a tükörbe nézett. Gyöngé, sápadt és szemci vörösek. El kell mennie. Megfésülködött és kiment a szobából

Kinyitotta a könyvtár ajtaját: A virágok és gyertyák nehéz szaga csapta meg. Ott fokszik Málérián Pál arczczal feléje. Láta; igen, látták egymást. Verejték lepi el tetőtől talpig . . . Mekkora orra van! Egyik szeme kiugrott, helyén egy darab kerek piros flástrom van; a másik szeme nem csukódott le egészen . . . Mintha valami fény rezegne mélyében, vagy csak úgy képzelet? . . . Az a szem borszászó, feneketlen mély, nagyon mély. . . Ha senki se volna itt, elfutna . . . „Nyomo—rult irnok! . . .” Igen még most is hallja utolsó szavait . . . Milyen fej van a vállán? Mindenki szól hozzá belőle, a holtak s az élők, s az a győztes démon is . . . Megőrült? . . . Ez a gondolat megriázza egész valóját, bátorságot kap tőle és barátjai felé közeledik. Kezet nyújt nekik. Bárcsak ne remegne. Nem, nem remeg, bátorsága van, melyet minden ember, minden élő lény érez a legfontosabb körülményekben.

Néhány hölgy áll a ravatal mellett. Egy öreg asszony bazsalikom bokkrétával legyezgeti Málériánt.

Hogy érzi magát Cosmin ur a vigészsaka után? kérdi halkán Ludoveán.

Kedves Cosmin ur. szólt mosolyogva a tanfelügyelő, Cándiántól értesültem, hogy ön két év óta ismeri az öreget, mert pártfogoltja volt. . .

Igen, ismeri; úgy van, pártfogoltja volt; mire czéloz vajjon? Mit akar tőle kérdezni?

Igen felelt Cosmin, két év óta ismerem; a közte és atyám között lévő viszony. . .

Bizonyosan van valaki benne, a ki azt mondja: „a közte és atyám között lévő viszony.” Jó dolog uralkodni magán, mert különben ezek az emberek megzavarják végképen.

Nagyon helyes Cosmin ur, folytatá a tanfelügyelő; tehát jól ismerte. Engem a miniszter ur bizott meg, hogy egy beszédben emlékezzem meg az érdekes tanárról. Ha lesz olyan szives meghallgatni, elmondom hallkan és röviden beszédemnek vázlatát. Kérem, mondjon ítéletet, mint olyan ember, a ki ismerte családi életét annak a férfinak, a ki egész életében „a rendért és fegyelemért küzdött s a ki világosságot terjesztve az előhaladás zászlaját fennen lobogtatta.”

Ludoveán mereven nézett rá. Ellopta tőle frázisát, no de hiszen egy barátnak szabad. . . Ön is szerepeltette cikkében a tanfelügyelőnek Brutus alakját, bár egy előkelő ur figyelmeztette rá, hogy Brutus demádog volt.

Az emberen fogom kezdeni szónoklatomat, mondá a tanfelügyelő Cosmin kabátjának egyik gömbjét huzgálva, magán az emberen. Mi volt, ki ma, és micsoda lesz holnap. Beszédem ezen részében az erényről fogok bővebben szólni. Az erény volt főjellemvonása a tőlünk elköltözött férfinak, a ki itt hagyta vigasztalhatatlan nejét. . .

Hátha az egész szónoklatot elmondja nekem? gondolá Cosmin. Kiállhatatlan komédia, melyet ez a kártyás füleibe prézsmítál, a kit egy egész éjszakán át látott hamisan játszani.

Egy . . . vigasztalhatatlan hitestársat, folytatá a tanfelügyelő, két vigasztalhatatlan lányát, és vigasztalhatatlanok mindazok, kikre nagylelkűségének melege kiterjedt.

Ez a rész nagyszerű, szólt Cosmin fuldokolva a hőségtől, melyik a másik rész?

Azonnal rátérek. Az öreget össze fogom hasonlítani a római köztársaság első korának egyik hősevel, pl. Cincinátussal; hitvesét egy matronával, kinek eszményképe a házi istenek körében zárva marad . . . (a házi isteneket mélyen és öblös szájjal ejtette ki), kiváló házi életének tisztasága, gyermekei nevelésében pedig. . .

Cosmin a könyvszekrény üvegajtáján keresztül olvasta a római írók munkáinak czimeit: Vergilius Maró, Marcus

Tullius Ciceró. A tanfelügyelő megrá-
gatta kabátjának ujját. Tisztaság, erény,
házi istenek . . . s mindezt meg kellett
neki hallgatnia.

Ugy hiszem elég, mondá Cosmin a
tanfelügyelőnek, ez reá is nagyszerű lesz.

Tudja-e miért fogom ez összehason-
lításokat használni? . . . mondá hangosab-
ban a tanfelügyelő. Hogy azt a végső
eredményt összegezhessem, hogy a mai
modern világban van még egy antik
templom, az erény temploma: Málérián
háza! Aztán egyenes ovációban mind-
nyájokhoz fordulok, a kik ismerték őt (a
tanfelügyelő egészen tűzbe jött, mert épen
egy elegánsan öltözött fiatal hölgy lé-
pett be) ilyen formán: Mondjátok meg
ti, barátai, mi az ő háza? Mondjátok
meg ti, nemeslelelkűségének gyerme-
kei, hol találta föl tűzhelyét az erény?
(Észrevevén, hogy Cosminon és Ludoveá-
non kívül senki nem hallgat rá, leszállit-
totta hangját). Végül pedig kérem a
Mindenhatót, engedje meg, hogy minden
tűzhely a román nemzet dicsőségére olyan
legyen, mint Málériáné.

Cosmin úgy érezte, hogy lélekezete
főnakad. Ha a beszéd többi részei is
ilyenek lesznek, a komédia be lesz fejezve.
Mindenki megtámadja a szerencsétlent.
Minő bünt tett, hogy ekkora csufságot
érdemel? Cosmint mély sajnálat fogta
el. Olyan meleg részvét, hogy szempillái
könyektől nedvesedett meg és elkezdett
sirni, bármennyire is iparkodott uralkodni
magan. Bizony nagyon későn jutott eszébe
bocsánatot kérni . . . Ha volna hozzá elég
bátorsága, térdre borulna, megcsókolná
kezét s főnhagon kérné meg: „Ha még
hallasz, bocsáss meg! Az utolsó bocsá-
nat szent és örök!“ . . .

A tanfelügyelő alig birta fékezni
megelégedését, karon fogta s barátság-
osan sugta fülébe:

Mind ilyenek a nagy lelkek, mint
őn! Menjünk ki . . . igazán vannak pil-
lanatok, mikor önmagamat is készít-
tem sirásra.

Cosmin kivonta karját egy „kérem“-
mol, melyet azonban a tanfelügyelő nem
értett meg. Kiment a könyvtárszobából

és gyorsan fölsietett az emelotre A fo-
lyosón valakibe ütközött, Gelina volt
gyászban öltözve.

Miért sir ön is Cosmin ur? kérdé
őt szeliden és hosszasan reá tekintve.

Ah! ezek a szemek, hasonlítanak
az öreg szemeihez! Feleljen neki? De
mit? Vannak emberek, kiknek nincs jo-
guk sirni. Könyei a tanfelügyelő komé-
diázásának és azok hazudozásainak egy
része, kiket az éjjel látott oly alávaló
módon hamisan kártyázni. Gelina, mint
egy fájdalmas szent mozdulatlanul, sze-
szemével se hunyoritva, áll egyenesen
előtte, vár feleletre . . . mit akar? . . .
mit akar? . . . Hallgatása itél, elítél s ki-
noz . . . Báresak gonosz volna, reátámadna,
arczul csapná, csak ne nézne úgy . . .
Végre sarkon fordult és szobájába ment.
Az ágyba vetette magát, fejével mélyen
a párnákba. Itt szabad, sirhat, de nem
képes rá.

Miután Cosmin a halottas szobából
kilépett, Málérián Sása jött be, hogy egy
hirneves orvos feleségét fogadta. Máléri-
án Sása udvariasán fogadta az orvosné
részvétét, a ki sajnálatát fejezte ki, hogy-
nem fordult „az orvoshoz“, mert meg van
győződve, hogy megmentette volna. A
világért sem akarja férjét dicsérni, de
már sok csodát vitt végbe eddig is! Egyet
meg épen a halál torkából mentett meg.
Málérián Sása megtörülte szemeit és be-
vallotta, hogy szerfölott sajnálja ezt a
hibáját s aztán rákezdett a régi mesére:
„Milyen keserű dolog, ha az embert a
szerencsétlenség látogatja meg.“ „Elkép-
zelhetem, drága asszonyom, mekkora szen-
vedése és vesztesége van.“ Sása „a nemes
szívü“ hölgyet a lépcsőig kísérte, aztán
pedig a tanfelügyelőhöz s Ludoveánhoz
közeledett.

Ludoveán megígérte, „hogy ha Má-
lériánné ő nagysága lesz oly szives egy
pár nap múlva terjedelmesebb jegyzeteket
adni neki“, egy egész tanulmányt fog irni.

Föltétlenül, válaszolt Sása a fiatal
ujságírónak; tessék bármikor.

A veszteség nagyságos asszonyom
épen oly nagy nagysádtokra nézve, mint
az országra nézve is. *Alexi György.*

UNGARIA.

(Magyar-Román Szemle.)

Folyóiratunk 1896. január 1-ével az V-ik évfolyamába lép. Annak a vízceppnek vettük át a szerepét, a mely következetesen egy irányba hullván, idővel magának még a kemény kösziklába is üreget csinál. Célunk abba a sziklafalba, a mely a közös életre és barátságra utalt magyar és román között, emelkedik, eszméink és hazafiságunk tisztaságával, az egymás megismerésére vezető dolgok közlésével, az igaz szeretet magvainak elhintésével, rést ütni.

Ennek a feladatnak megfelelően a folyóirat román részében a magyar tudományosság és irodalom jelesseinek életrajzát, munkáit adtuk.

Ilyenek: *Arany János, Aszalay József, Asboth Ottó, Baross Gábor, Bérczy Károly, Bööthy Zsolt, Barthalus István, Bajza József, Csokonai Vitéz Mihály, Csiky Gergely, Czuczor Gergely, Dorfler Stefánia, De Gerando Antonia, Br. Eötvös József, Endrődi Sándor, Gyulai Pál, Hanusz István, Herczegh Ferencz, Hermann Antal, Hunfalvy Pál, Jókai Mór, Jósika Miklós, Jeszenszky Sándor dr, Kazinczy Ferencz, Kemény Zsigmond báró, Kisfaludy Károly, Kossuth Lajos, Kun Géza gróf, László főherceg, Lévy József, Márki-Sándor dr, Mikszáth Kálmán, Petőfi Sándor, Petz Gedeon dr, Póor Antal, Pósa Lajos, Révay Mihály, Szádeczky Lajos dr, Szinnyei József dr, Széchy Károly dr; Széchy Lorenz Josef, Széchenyi István gróf, Szamosi János dr, Tóth Kálmán, Tompa Mihály, Virág Benedek, Vörösmarti Mihály, Wenzel Gusztáv, Wertner Mór dr.*

Ismertettük a magyar irodalmat, kulturát, egyes kultur mozgalmat a fontosabb napi eseményeket, hogy a román nép a hazai dolgokra nézve ne legyen tájékozatlan.

A folyóirat magyar részében a román nép történetét, szokásait, erkölceit, irodalmát, kulturintézményeit igyekeztünk megismertetni. Közöltünk jelesebb román költőkből, beszélyírókból szemelvényeket. Ebben a munkában a magyar írók közül hathatósan támogattak: *Alexi György dr, Dengi János, Koós Ferencz, Lukácsy György, Márki Sándor dr, Marosán Viktor, Putnoky Miklós, Széchy Károly dr.*

Ide igtatom annak a kis román írói csoportnak a névsorát, a mely az Ungáriát eddigi pályafutásában közleményeivel megsegítette: *Alexi György dr, Almásan Miklós, Barbu János, Bozgan Florea, Bodiu Mihály, Budurlean N., Bucur A., Guga Demeter, Horváth A., Marosán Viktor, Moldován Traján, Oltean Miklós, Oancea György, Pap C. János, Popu János, Pituc Albert, Raiu György, Rebrean László, Rác János, Theodor Gergely, Turcu Aurél stb.* Szerény kis csoport, amde évről-évre gyarapodik.

Irányunkon ezentul sem fogunk változtatni. Szigoruan kitartunk terünk, célunk mellett, a mely a románságra nézve igaz hitünk szerint egyedül üdvözítő.

Nem nyereszkesedő vállalat ez. De mindenesetre szüksége van a község támogatására, a mely nélkül fenn nem állhat. A ki meg van győződve törekvésünk fontosságáról, az adja meg a támogatást, hogy folyóiratunk terjedelemben gyarapodhassék.

Megjelenik havonként egyszer 3 nagy iven borítékkal.

Előfizetés egy évre 6 frt, félévre 3 frt.

A pénz Kolozsvárra küldendő (K.-monostor-utca 13. sz.) a folyóirat kiadóhivatalába.

Kolozsvárt, 1895. deczember 10-én

M. KIR. EGYETEM

Moldován Gergely.

Kolozsvárt, 1895. deczember 10-én

Ny. Gombos Ferencz, a Magyar-Román Szemle kiadóhivatalának igazgatója.